

ZNANSTVENO DELO MILKA KOSA

Tako po obsegu svojega dela, njegovi širini in pomenu, kakor tudi po svojem mestu v organizaciji slovenskega zgodovinopisja zavzema akademik Milko Kos ob svoji šestdesetletnici brez dvoma najvidnejše mesto med slovenskimi zgodovinarji. Leto dni pred svojo šestdesetletnico je praznoval še dva jubileja — štiridesetletnico svojega znanstvenega dela in petindvajsetletnico dela na ljubljanski univerzi.¹

Rojen v Gorici 12. decembra 1892 kot sin Franca Kosa, ki je s svojimi deli položil temelje preučevanja slovenske zgodovine v srednjem veku (138), se je že kot gimnazijec posvetil resnemu študiju zgodovine, pri svojem očetu pa dobil že tudi prvo, temeljito šolo v zbiranju in analiziranju virov, temelju znanstvenega dela. Saj je že kot osmošolec objavil svojo prvo znanstveno razpravo (1), prvenca dveh pomembnih smeri svojega poznejšega znanstvenega dela — študija zgodovine slovenskega kmeta in kolonizacijske zgodovine slovenskih pokrajin.*

V času svojega univerzitetnega študija na Dunaju (1911—1916) in neposredno po njem se je posvetil kot redni član znanega Institut für österreichische Geschichtsforschung (1915—1917) še posebej študiju pomoznih zgodovinskih ved, v čemer se je pozneje izpopolnjeval še na drugi, enako znani inštituciji te vrste, École des Chartes v Parizu (1921—1922). Še kot študent je ob strani svojega očeta, ki se je septembra 1915 umaknil pred vojnimi dogodki iz Gorice na Dunaj, izpisoval v tamošnjih arhivih gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku; s tem delom je nadaljeval doma in ob raznih obiskih arhivov v Avstriji, Nemčiji, Italiji in Franciji vse do danes, tako da razpolaga v svojih kartotekah izpiskov po požrtvovalnem delu dveh generacij tako rekoč s popolno dokumentacijo slovenske zgodovine do kraja XV. stoletja. Obseg tega dela se ne kaže le v njegovih lastnih monografijah in razpravah, marveč tudi v raznih ocenah publikacij virov (11, 189, 235), enako pa tudi v gradivu, ki ga je ob svojih opozorilih vselej nesebično dajal na razpolago svojim kolegom in študentom.

¹ Za življenjske in bibliografske podatke o M. Kosu prim. Narodna enciklopedija SHS (izdaja v latinici), II, 426; zbornik Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, 1929, str. 471 in 515; Slovenski biografski leksikon I, 528; Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 50, 1938, 107—111; Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani I, 1943, 51—62. Številke, ki se v naslednjem pregledu Kosovega dela navajajo v oklepajih, se nanašajo na bibliografijo njegovega dosedanjega dela, ki je pregledu priključena.

Po nekajletnem delu v rokopisnem oddelku Državne (sedaj Narodne in univerzitetne) knjižnice v Ljubljani (24. IV. 1919—8. V. 1924), kjer je po koncu vojne začel svojo službeno pot, je bil 8. maja 1924 postavljen za docenta za pomožne zgodovinske vede na univerzi v Beogradu, 3. oktobra 1925 za izrednega profesorja iste stroke na univerzi v Zagrebu, 10. septembra 1926 pa za izrednega profesorja obče zgodovine srednjega veka in za pomožne zgodovinske vede na univerzi v Ljubljani, kjer je 7. februarja 1934 postal redni profesor teh strok. Poleg predmetov, ki mu jih je nalagal odlok o postavitvi, je v skrbi, da bi slovenski študentje zgodovine poznali zgodovino svojega lastnega naroda, ki v stari Jugoslaviji na slovenski univerzi ni bila zastopana s posebnim predavateljem, predaval od svoje postavitve na ljubljansko univerzo do leta 1937 vso slovensko zgodovino do 1918, od postavitve univerzitetnega profesorja Zwitterja za občo zgodovino novega veka do leta 1946 pa srednjeveško slovensko zgodovino do konca XV. stoletja. Tudi danes s predavanji iz obče zgodovine srednjega veka in pomožnih zgodovinskih ved opravlja na ljubljanski univerzi delo, ki ga po drugih univerzah v Jugoslaviji nosita po dve učni moči.

Delo na univerzi je bilo združeno z odgovornimi univerzitetnimi funkcijami (1935—36 je bil dekan, 1936—37 prodekan filozofske fakultete, od junija do septembra 1941 prorektor ljubljanske univerze, v letih 1941—45 njen rektor, v letih 1945—48 spet njen prorektor, od 1941 do 1950 upravnik Inštituta za zgodovino na filozofski fakulteti), njegovo znanstveno delo pa je bilo nagrajeno s članstvom v raznih znanstvenih družbah in akademijah (od 1928 redni član Znanstvenega društva v Ljubljani, od 1936 član Slovanskega inštituta v Pragi, od 1937 dopisni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu in Kralovske česke společnosti nauk v Pragi, od imenovanja prvih rednih članov Akademije znanosti in umetnosti — sedaj Slovenske akademije znanosti in umetnosti — v Ljubljani dne 7. oktobra 1938 njen redni član, od 1948 dopisni član Poljske akademije v Krakovu). Seveda mu je pa to prineslo nove dolžnosti: od 31. januarja 1940 do 28. junija 1941 je bil načelnik filozofsko-filološko-historičnega razreda Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, od 19. maja 1950 je glavni tajnik Slovenske akademije, od ustanovitve Inštituta za zgodovino pri Slovenski akademiji 1948 pa je tudi njegov upravnik. Od 1934 do 1945 je bil tudi predsednik Muzejskega društva za Slovenijo, od 1945 dalje pa je podpredsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo. Ves čas izhajanja Jugoslovenskog istoriskog časopisa je bil član njegovega uredništva s skrbjo za slovenske prispevke (1935—1939), od 1950 dalje je član uredništva Zgodovinskega časopisa.

Znanstveno delo akademika Milka Kosa, razvidno iz njegovih dosedanjih publikacij, je usmerjeno v več smeri — publikacijo virov, področje pomožnih zgodovinskih ved, kolonizacijsko zgodovino v povezavi z agrarno zgodovino srednjega veka, slovensko politično in kulturno zgodovino s težiščem na srednjem veku, sintezo slovenske zgodovine, probleme slovenske historiografije.

Marsikje predstavljajo te smeri organsko nadaljevanje dela njegovega očeta. Franc Kos je namreč v svojem Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku začel z izredno pridnostjo in velikimi — tudi materialnimi — žrtvami kot navaden gimnazijski profesor izdajati prvo sistematično zbirko virov za slovensko zgodovino v srednjem veku, pripravljal je sintezo slovenske zgodovine do srede XIII. stoletja, pogosto je načenjal tudi vprašanja, zvezana z zgodovino kolonizacije slovenskega ozemlja in z zgodovino slovenskega kmeta (138).

Najbolj neposredno se je povežalo sinovo delo z očetovim pri publikaciji virov v petem zvezku Gradiva za zgodovino Slovencev (89), vendar je Milko Kos v mnogočem poglobil z novimi vidiki historične analize uvodno povezovanje objavljenega gradiva in močno razširil registre ter s tem znatno olajšal njegovo uporabo. Pristopil pa je tudi h kritični izdaji celotnih historiografskih (75, 160, 177), urbarialnih (182, 223) in drugih virov za slovensko zgodovino (25, 178, 183, 185, 196), zvezani s temeljitim tekstnokritičnim in zgodovinskim komentarjem. Te edicije ne pomenijo le bistvene stopnje naprej v razvoju slovenskega zgodovinopisja in v inventarizaciji dotlej neznanega novega gradiva, marveč jih morajo uporabljati tudi tuji historiki celo tedaj, če imajo na razpolago starejše izdaje celo v znani zbirki Monumenta Germaniae historica kakor na primer pri *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Te strani svojega dela Milko Kos ni omejil le na slovensko zgodovino, marveč je objavil več novih virov tudi za hrvatsko, srbsko in ogrsko srednjeveško zgodovino (4, 25, 29, 77, 177).

Z objavo virov neposredno zvezane so na eni strani razprave iz področja pomožnih zgodovinskih strok, na drugi strani mediévistične historične uvodne razprave k objavljenim virom in pripravljalne razprave za njihovo izdajo. V razpravah iz področja pomožnih zgodovinskih ved v zvezi s slovensko zgodovino prevladujejo one iz področja paleografije. To velja za pomembne razprave o freisinških spomenikih (23, 131, povzetek v 167), v katerih je Kos dokončno ugotovil čas (terminus post quem 972, terminus ante quem 1022—23 oziroma za del teksta 1032, verjetnejši nastanek pred letom 1000) in prostor (Zgornja Koroška s središčem okrog Lurnskega polja) njihovega nastanka, pa tudi za opis v Sloveniji hranjenih srednjeveških rokopisov (127 = 27, 30, 57, 73, 90, 94; 28), s katerim je postavil pred slovensko kulturno zgodovino še drugo, doslej še vedno ne opravljeno nalogo vsebinske preiskave in analize tega gradiva ter njegovega izvora, kar bi moglo naš razvoj v srednjem veku osvetliti z marsikatero nove strani. Le dve s slovensko zgodovino zvezani razpravi te vrste sta iz področja diplomatike (185, 213), od katerih druga predstavlja tudi bistven prispevek k vprašanju pristnosti Hadrianovega pisma slovanskim knezom Rastislavu, Svetopolku in Koclju ter verodostojnosti v njem vsebovanega dovoljenja za slovansko bogoslužje leta 869. V to skupino spada končno tudi še študij razvoja grba in pečata mesta Ljubljane (198, 211).

Drugače pa je pri razpravah te vrste, ki jih je posvečal ostali južnoslovanski zgodovini. Obravnaval je v prvi vrsti ob dubrovniških privilegijih razvoj srbskih in bosanskih listin ter poleg tega prepletanje

zahodnih in bizantinskih vplivov v srbski diplomatiki ter v Draču (24, 74, 98, 129, 154), dočim je razprava o »istrskem razvodu« (128), katerega nastanek — res da na temelju starejših predlog iz XIII. in zlasti srede XIV. stoletja — je trdno postavil v sredo XV. stoletja in ga s tem razkril kot falzifikat s političnimi težnjami, pomenila preko diplomatske analize pomemben prispevek k širši istrski zgodovini od XIII. do XV. stol.

Kosovo delo — zlasti pred 1933 — kaže v vrsti razprav pripravo sinteze slovenske zgodovine v srednjem veku, pa tudi pozneje se je ponovno vračal k tem vprašanjem in razgrinjal argumente za svoje kratke formulacije posameznih oddelkov v Zgodovini Slovencev od naselitve do reformacije (143). V diskusiji na VII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani je sam opozoril, da je njegovo in drugih slovenskih medievistov prvenstveno pozornost za probleme slovenskega razvoja v srednjem veku treba gledati prav v luči potrebe po znanstveni sintezi slovenske zgodovine, ki jo je bilo treba začeti graditi pri temeljih, pa tudi v luči potrebe ugotovitve temeljev slovenskega razvoja glede časa in načina naselitve in širjenja Slovencev v njihovi novi domovini ter glede samostojnih slovenskih političnih enot v zgodnjem srednjem veku (Karantanija, Spodnja Panonija), ki so imele svoj pomen tudi v zbujanju slovenske narodne zavesti in odpora proti tujcem v zadnjih dveh stoletjih tujega gospodstva; pomen drugega momenta je še podčrtal z opozorilom na nemško in italijansko zgodovinopisje v času med obema svetovnima vojnama, ki je prav te probleme tendenčno prikazovalo v sklopu priprav na osvajanje slovenskega ozemlja, kar je od naše strani vsekakor zahtevalo znanstvenega odgovora.

Osrednji problem v sklopu srednjeveške zgodovine, ki se razpenja preko vsega Kosovega znanstvenega dela, je prav vprašanje »od kod, od kdaj in kako« smo Slovenci v svoji novi domovini, to je vprašanje kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja. To vprašanje, povezano v marsikateri točki z narodno obrambno borbo Slovencev v času med obema svetovnima vojnama in z bojem za pravično slovensko politično mejo na zahodu in severu, predstavlja obenem eno med osrednjimi vprašanji zgodovine »slovenskega kmečkega človeka, ki je — v preteklosti še v mnogo večji meri kot danes — bil jedro in predstavljal ogromno večino Slovencev« (182, str. VII), spričo česar ga Kos po pravici postavlja kot najvažnejše vprašanje slovenske srednjeveške zgodovine sploh.

V dveh smereh predstavlja to Kosovo delo — seveda postopno vedno bolj široko in izpopolnjeno — nadaljevanje dela njegovega očeta: v analizi urbarialnih tekstov in v imenoslovnih študijah. Njegove prve analize urbarjev se še omejujejo na topografske in družbeno-gospodarske ugotovitve stanja po posameznih urbarjih (1, 6), pozneje pa je povezal to analizo v široko razpeto preiskavo naselitvene zgodovine posameznih okolišev in ob tem reševal tudi splošna osrednja vprašanja naše gospodarske zgodovine in družbenega razvoja, kakor kolonizacijskih kriz, županov, ljudskega sodstva itd. (168, 182, 228).

Podobno je njegova prva imenoslovna študija (2), ki naj pokaže etnični razvoj na zgornjem Štajerskem v visokem srednjem veku v luči osebnih imen, po načinu obravnave še zelo blizu starejšim razpravam te vrste pri nas. Pozneje pa, ko se je po poldrugem desetletju znova vrnil k tem vprašanjem, je bila njegova delovna metoda bistveno izpopolnjena, kot se je pač prav v tem času tudi sicer v zgodovinopisju preiskava teh vprašanj močno razvila. Pri analizi krajevnih imen, usmerjeni v iskanje določenih tipov in skupin ter povezani s podatki arheoloških preiskav in pisanih virov, zajema poslej Kos vse slovensko ozemlje in osvetljuje z njeno pomočjo z novo lučjo vrsto vprašanj slovenskega zgodovinskega razvoja v srednjem veku od razvoja posameznih teritorialno ali po njihovi funkciji povezanih naselij (92, 124, 197, 223) preko pomembnega vprašanja prevzemanja antične dediščine po alpskih Slovanih v dobi naselitve in neposredno po njej (184, 197, 232) do raznih vprašanj v zvezi z ureditvijo Karantanije (197, 210) in kmečkim gospodarstvom (233). Svoj vrh in sistematičen zaključek bo doseglo to Kosovo delo v prvi knjigi že napovedanega historičnega topografskega leksikona slovenskega ozemlja (do 1300), na katerem avtor dela že dve desetletji in s katerim je zvezanih tudi nekaj podrobnih topografskih preiskav v zvezi s srednjeveškimi naselji in gospodvi na Dolenjskem — glede starejše stiške posesti in toliko obravnavanega višnjegorskega posestva »Cesta« (169, 187) — poleg onih seveda, ki so zvezane že z izdajami urbarjev.

Vse to pa v Kosovem življenjskem načrtu njegovega znanstvenega doprinosa k poznanju slovenske preteklosti predstavlja samo dve poti h končnemu cilju, široki in obsežni kolonizacijski zgodovini slovenskega ozemlja od naselitve do zastoja kolonizacijske aktivnosti v XV. stoletju. To se najlepše vidi v njegovem obračunu o »stanju in nalogah slovenske kolonizacijske zgodovine« na II. zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptujski gori leta 1940 (188). Tako delo pripravlja Kos že več kakor tri desetletja z zamudnim podrobnim študijem topografskega gradiva na terenu in v zemljevidih ter virih, tipov zemljiške razdelitve, naselij itd., in z medsebojnim vzporejanjem rezultatov teh posameznih smeri preiskave. Njegovi zemljevidi, kartoteke in obsežen prvi koncept takega dela, ki ga že nekaj let dopolnjuje in dodeluje, pričajo o obsegu njegovega dela v tej smeri, v primeri s katerim je vse, kar je doslej objavil s tega področja, v bistvu vendarle sorazmerno majhen del mnogo večje celote.

Prvo njegovo objavljeno delo te vrste je zvezano z borbo za našo zahodno mejo v Parizu leta 1919 (9), od leta 1930 dalje pa se vrsté podrobne preiskave in sintetični prikazi o starejši kolonizacijski zgodovini Slovenskega Primorja (123, 216, 217, 218, 220, 222, 224, 227), Istre (231), Tolminskega (228), Slovenske Koroške (136, 223, 239), Ptujkega polja (144, 182) in okolice Ljubljane (237). To so dela, ki so pokazala popolnoma nove, pa bistvene strani slovenskega razvoja, dela, ki so obenem dokazovala, kako trdno stojimo tam, od koder bi nas hotela imperialistična nemška in italijanska historiografija enostavno izbrišati. Primerjava polsintetičnih del o istem vprašanju — slovenski za-

hodni meji — iz let 1919 in 1946 (9, 218) najbolj jasno pokaže veliki napredek v študiju teh vprašanj, ki je skoraj izključno zasluga Kosovega osebnega truda.

Poleg teh podrobnih razprav pa je Kos od časa do časa nakazal tudi v sintetičnih pregledih poglavitne rezultate tega svojega dela za vse slovensko ozemlje in za vse strani slovenske narodnostne meje. Prvič je vpletel te nove poteze v svojo koncepcijo slovenske zgodovine že v njenem kratkem pregledu leta 1927 (76), doslej najboljše pregled kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja pa je še vedno oni v njegovi Zgodovini Slovencev (143), dasiravno je pozneje še nekajkrat podal krajše preglede teh vprašanj (162, 225, 238).

V tesni zvezi s prvimi, v dobo naselitve in prva stoletja po njej segajočimi razpravami o kolonizacijski zgodovini slovenskega ozemlja so nastajale tudi Kosove razprave o drugih vprašanih tega časa: njegova polemika proti Mikkoli glede Sama (91) in proti Zlatarskemu in Mikkoli glede Alcioka in Valuka (96), dragoceni prispevek h kronologiji zapiskov Pavla Diakona glede slovenske zgodovine (130), komentar h *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (160) in vrsta razprav o zgodovini Spodnje Panonije v IX. stoletju (145, 152, 195, 213). V zvezi s poznejšimi stoletji srednjega veka pa je poleg vrste razprav o raznih drobnejših vprašanjih (3, 8, 11, 19, 56, 178, 199, 214, 215) in stikih slovenske zgodovine z zgodovino ostalih južnih Slovanov (7, 10, 137) treba poudariti predvsem pomen treh razprav, ki pripravljajo že sintezo slovenske zgodovine do XV. stoletja: o oglejskih patriarhih in njihovem stiku s slovenskim ozemljem, o slovenski zgodovini v prvi polovici XIII. stoletja in o razvoju Kranjske (7, 10, 137).

Ne glede na to, da je težišče Kosovega dela v slovenski zgodovini do kraja XV. stoletja, pa je posegel v posameznih manjših prispevkih — za sintetične, ki zajemajo vso slovensko zgodovino, se to razume samo po sebi — nekajkrat prav do najnovejše dobe; tako v dveh objavah slovenskih zapiskov XVI. oziroma XVII. stoletja (146, 196), v pomembni kritični reviziji domnev o slovanski izdaji časnika *Télégraphe Officiel*, ki jih je utemeljeno zavrnil (78) in končno v vrsti svojih prispevkov o slovenski politični zgodovini do 1918 v *Narodni enciklopediji SHS*.

Ko je Milko Kos leta 1926 zaradi Hauptmannovega odhoda v Zagreb prevzel na ljubljanski univerzi poleg pomožnih ved občo zgodovino srednjega veka in predavanja iz slovenske zgodovine, se je postavila predenj zahteva po znanstveni sintezi slovenske zgodovine še ostreje kakor jo je čutil dotlej. Že prej so nekatere njegove razprave kazale na pripravljanje široke sinteze (5, 7, 10, 11), od 1927 — po štirih letih, ki jih je posvetil skoraj izključno delu na področju pomožnih zgodovinskih strok — do 1933 pa je večina njegovega dela obrnjena v to smer. Že leta 1927 je izšel njegov pregled celotne slovenske zgodovine za srbsko javnost (76), nato sledi vrsta razprav o dotlej malo obdelanih ali po najnovejši literaturi spornih vprašanjih slovenske zgodovine v srednjem veku, leta 1933 pa je Kos dal svoje doslej najpomembnejše delo, prvo znanstveno sintezo »Zgodovine Slovencev od naselitve do refor-

macije» (143). To delo priča na eni strani o velikem razvoju slovenskega zgodovinopisja v teku prvega poldruga desetletja obstoja slovenske univerze v Ljubljani, saj se v vrsti vprašanj opira na že dotlej objavljene izsledke obeh dotedanjih profesorjev srednjeveške zgodovine, Hauptmanna in sebe samega, večkrat pa se sklicuje tudi na delo nekdanjih študentov, na drugi strani pa predstavlja s svojim mirnim povzemanjem podatkov virov in dotedanjih razprav, s trezno presojo znanstvenih sporov, izogibajoč se polemiki, trdno podlago za nadaljnje delo na tem področju slovenske zgodovine, ali, po Hauptmannovi oceni, s historičnimi viri utemeljeni »slovenski odgovor« na vprašanja o slovenskem razvoju v srednjem veku. V vrsti potez se v tej sintezi opira na svoja še ne objavljena podrobnejša dela o slovenskem razvoju (tako glede naselitve, kolonizacijske zgodovine, pa tudi sicer se marsikje v kratkih formulacijah o raznih vprašanjih kaže popolnoma samostojno pristopanje k njim, na primer o razmerju Obrov in Slovanov, o ustoličevanju koroških vojvod itd.). Pa tudi tam, kjer je sledil tujim rezultatom, je to storil, kakor je ob priliki sam povedal (195), šele po ponovnem pretresu vseh virov in tako pridobljenem prepričanju, da so rezultati pravilni. Knjiga bi seveda predstavljala še močnejšo iniciativo za nove preiskave, če bi vsebovala znanstveno dokumentacijo v obliki opomb, ki bi se dotikale tudi znanstvenih sporov in nakazovale pot do Kosovih rešitev, ne pa le v obliki sumaričnih seznamov virov in literature k posameznim poglavjem. S tem pa bi se moral obseg knjige bistveno razširiti, pa tudi kompozicija knjige bi manj ustrezala drugemu Kosovemu namenu, ki ga je imel z njo, da namreč dà svojim študentom tudi učno knjigo slovenske zgodovine v srednjem veku. Svoj temeljni pomen za nadaljnje znanstveno delo je knjiga s svojim stvarnim razlaganjem ohranila vse do danes, dasiravno nam je mogoče diskutirati o njeni razvrstitvi poglavij iz politične in gospodarsko-družbene zgodovine in načinu njihove medsebojne povezave, in dasiravno pogrešamo v njej obravnavo nekaterih momentov v slovenski zgodovini (razvoj obalnih mest v Slovenskem Primorju in Istri, problem nastanka meščanskih naselij, na nekaterih mestih bi želeli tudi več problematike iz agrarnega razvoja glede kmetovega položaja).

Kos je sicer dokončal široko sintezo slovenske zgodovine le za čas do konca XV. stoletja, vendar pa se je pečal tudi z njenimi problemi v celoti. To je pokazal tako v svojem kratkem pregledu slovenske zgodovine (76), kakor tudi v razpravi o periodizaciji slovenske zgodovine (151), ki jo opira predvsem na momente iz politične in kulturne zgodovine, manj pa upošteva slovenski družbeno-gospodarski razvoj. Tudi v svojem sintetičnem prikazu zgodovine Slovenskega Primorja in Istre od naselitve do konca XVIII. stoletja (242) je Kos v najnovejšem času daleč presegel časovni okvir svoje Zgodovine.

Zadnji problem, ki mu je posvečal Kos dobršen del svojega dela, je razvoj slovenske historiografije v vsem njenem razponu od srednjeveških historiografskih virov, ki so nastali na slovenskih tleh, do sodobnih zgodovinskih del. Dvakrat je podal njen sistematičen pregled

(120, 150), v svojih prispevkih v Narodni enciklopediji SHS je karakteriziral glavne vire in očrtal delo vseh pomembnejših slovenskih zgodovinarjev, v Slovenskem biografskem leksikonu pa še posebej delo svojega očeta (138) in pozneje na drugih mestih delo Frana Kovačiča (171, 186). Poleg tega je v nekaj bibliografskih prispevkih (12, 26, 125, 241) opozarjal na delo našega zgodovinopisja in o naši zgodovini, v svojih številnih ocenah pa še posebej seznanjal naše zgodovinarje z novimi deli o slovenski in nekaj vprašanjih iz druge jugoslovanske zgodovine, ter obenem opozarjal na njihove pomanjkljivosti in odprta vprašanja.

Ko tako zaključujemo pregled dosedanjega Kosovega znanstvenega dela, moramo poudariti, da je kot prvi slovenski zgodovinar uvedel v slovensko zgodovinopisje način modernega izdajanja virov, začel z obravnavanjem pomožnih zgodovinskih ved, načel z obdelovanjem kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja eno od najpomembnejših in za slovenski razvoj v srednjem veku najznačilnejših vprašanj, in končno dal v svoji sintezi slovenske zgodovine do XV. stoletja trden temelj za nadaljnje delo. Ne glede na to, da bosta veličina in pomen njegovega dosedanjega dela znana širši javnosti šele takrat, ko bosta objavljeni njegovi zaključni deli o historični topografiji slovenskih pokrajin do 1300 in o njihovi kolonizacijski zgodovini, ne glede na druga še ne objavljena dokončana ali skoraj dokončana dela iz srednjeveške zgodovine Ljubljane, agrarne in politične zgodovine, moremo reči že danes, da se po obsegu svojega dela in v njem obravnavane problematike slovenske zgodovine ne more meriti z njim noben dosedanj slovenski zgodovinar.

Kosovo delo pa priča tudi o tem, kako more biti tudi delo na problemih naše srednjeveške zgodovine tesno povezano tudi s sodobnim življenjem in njegovimi problemi. Vrsta njegovih del je neposredno zvezana z bojem za pravične slovenske meje po prvi in drugi svetovni vojni, zlasti na zahodu, poglavitni predmet vsega njegovega preučevanja — kolonizacijska zgodovina — predstavlja nujno potrebno obrambo proti odsvitom in pripravam nemškega in italijanskega imperialističnega pohlepa po slovenski zemlji v njihovem zgodovinopisju in publicistiki; njegov načrt dela Inštituta za zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti (229) je jasno usmerjen že k preučevanju razrednih bojov v slovenski preteklosti, njegovo lastno delo pa v zgodovino slovenskega agrarnega razvoja (prim. tudi 246), torej zgodovino najširših plasti slovenskega ljudstva, dasiravno res ta značilnost njegovega dela v monografijah in razpravah v sintezi slovenske zgodovine (143) še ni prišla do svojega polnega izraza.

Kos pa ima v svojih delih tudi svoj poseben, izrazit obraz glede načina obdelave zastavljenih vprašanj. Njegov značilni način je v mirnem navajanju virov, sestavljanju velike podobe iz množice drobnih podatkov in analiz, katerih zamudno opravljanje navadno samo slutiš med vrstami, pri čemer se le zelo redko spušča v polemiko z doteda-

njimi izvajanje prejšnjih del o istem vprašanju. Le redko se je spustil v svojih publikacijah v take spore, kakor so na primer okrog kosezov (136, str. 112—115), okrog »županske države« (182, str. 36—45), okrog ustoličevanja koroških vojvod (160, str. 29—30, 62—67) in podobnih vprašanj. Izredno obvladovanje virov za slovensko srednjeveško zgodovino, prav tako izredna mirnost pri obravnavanju vprašanj ter velika opreznost pri zaključkih, to so značilne poteze vsega njegovega dela. Zato se mu tudi le izredno redko primeri, da bi v kakšnem zaključku, za katerega se je odločil, ne pogodil pravega, ali da bi ob ponovni preiskavi istega vprašanja svoje že zavzeto mnenje spremenil. Nedvomno pa je s prav temi značilnostmi zvezano tudi že omenjeno dejstvo, da se le izredno redko spušča v obravnavo tistih spornih vprašanj slovenske preteklosti, pri katerih pomanjkanje virov ali njihova nejasnost zapirata pot k trdnim rezultatom in zahtevata razne kombinacije.

V skladu s tem bi mogli reči, da njegovo pristopanje k zgodovinskim vprašanjem označuje nekaka empirična usmerjenost. To velja tudi za njegova sintetična dela in za razpravo o periodizaciji slovenske zgodovine, v katerih prav zaradi tega ne zavzema stališča do kake teoretično zgodovinske koncepcije. Njegov pogled na zgodovino je nazoren, konkreten, zato so mu bližje konkretne strani gospodarskega in političnega življenja, konkretne osebnosti ter geografskozgodovinske oblike in njihovi pogoji kakor bolj abstraktna in bolj s teoretično zgodovinsko koncepcijo povezana vprašanja n. pr. širše gospodarske ali pravne zgodovine. V vseh teh ozirih so historiki seveda različni in se generacije razlikujejo med seboj, gotovo pa je, da je mnogostranost Kosovih interesov mnogo pripomogla k temu, da se je našel odgovor na razna vprašanja slovenske zgodovine, kjer ob začetku njegovega dela ni bilo storjenega še nič tehtnega, in da je njegovo nazorno gledanje, združeno s težnjo po jasnosti, pripomoglo k temu, da so prav njegove publikacije razumljive in zanimive tudi za širši krog vseh, ki jih zanima zgodovina.

Prav je, če k očrtu tega Kosovega dela, ki je s svojo objavo postalo del slovenske kulture, dodamo še nekaj potez njegovega javnosti manj znanega dela na univerzi in v organizaciji slovenskega zgodovinopisja, prav toliko bolj, ker je veliko njegovega časa posvečenega prav temu delu. Saj se Kos vedno zavzema z vso energijo za to, kar se mu zdi potrebno za študente, prav tako pa se tudi sam posveča njihovi vzgoji. Vestnost njegovih priprav za seminar kažejo najboljše publikacije, ki so zvezane z njim (160, 182). Enako vesten je pa tudi pri predavanjih, ki jih je od svojega prihoda na univerzo neprestano dopolnjeval in predeloval po novih zgodovinskih publikacijah. Posebej iz predavanj o slovenski zgodovini pa je po izidu Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije, s katero je v veliki meri mislil spet prav na študente, ustvaril izredno privlačen praktičen uvod v znanstveno delo, ko je v zvezi s podrobno karakterizacijo virov in literature ter raznih nasprotujočih si mnenj obravnaval prav sporna vprašanja iz slovenske srednjeveške

zgodovine, posebej še ona iz gospodarsko-družbenega razvoja v zvezi s položajem kmeta v poznem srednjem veku, nakazoval pa tudi pot, ki ga je vodila do njegovih rezultatov pri obravnavi kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja. Poleg predavanj iz paleografije in drugih pomožnih ved, ki so že po svoji naravi najtesneje zvezala profesorja s študentom pri samem delu, so nam prav ta predavanja Kosa najbolj približala in se nam najmočneje vrezala v spomin. Pa še nekaj je treba poudariti pri Kosovem delu na univerzi — njegovo skrb in razumevanje za študenta. Naravnost z veseljem, brez vsakršne zamere je sprejemal pri seminarju in sicer vse pojave kritičnega mišljenja mladih študentov, tudi če so bili izraženi v ugovorih proti njegovim izvajanjem. Njegovo zanimanje zanje pa se nikdar ni omejevalo le na šolske ure in na čas, ki so ga prebili na univerzi, marveč se je raztezalo na vse njihovo življenje in delo tako v dobi njihovega univerzitetnega študija kakor tudi pozneje. Prav zaradi takega razmerja do študentov in skrbi za vse, ki so pokazali sposobnost in voljo za znanstveno delo, je velika Kosova zasluga, da katedra za zgodovino ne stoji niti ločena od srednješolskih profesorjev zgodovine niti pred težkimi vprašanji, kdo bo nadaljeval delo starejših profesorjev, ki se postavljajo na tako mnogih mestih na ljubljanski univerzi.

Če ob sklepu ponovno opozarjam na funkcije, ki jih ima Kos v organizacijskih telesih slovenskega zgodovinopisja, poudarjam s tem naloge, ki niti niso lahke, niti nepomembne. Niti Kosovo članstvo v odboru Zgodovinskega društva, niti sodelovanje v uredništvu Zgodovinskega časopisa ni le formalno; za vsa vprašanja, ki spadajo v obsežna področja njegovega dela, se zanima in daje svoj svet, ni mu žal časa za zamudno pregledovanje rokopisov in za pripravo pripomb v zvezi z njimi. Še bolj velja to za Inštitut za zgodovino pri Slovenski akademiji, ki ni le njegov upravnik, marveč tudi najmarljivejši sodelavec na vseh nalogah, ki mu jih je postavil. Po osvoboditvi je Kos žrtvoval prav gotovo večji del svojega časa za take širše naloge slovenskega zgodovinopisja, ki so jih postavile pred zgodovinarje zahteve novega časa in ljudska oblast. Boj za naše meje, priprava priročnika »Zgodovina narodov Jugoslavije«, pri čemer ni sodeloval le s svojim prispevkom, marveč tudi s pripombami na vse druge tekste v slovenski podkomisiji, priprave za enciklopedijo slovenske gospodarske in socialne zgodovine, vodstvo dela slovenskih zgodovinarjev pri Enciklopediji Jugoslavije, skrb za naš arhivski fond tako preko Arhivskega sveta LRS, ki mu predseduje, kakor ob pogajanjih za vrnitev arhivalij iz Italije — to je le nekaj primerov dela te vrste v zadnjih letih. Kos na utemeljeno prošnjo za potreben prispevek, svet ali pomoč nikdar ni odrekel niti posamezniku niti ljudski oblasti. In v ne majhni meri je prav njegova zasluga, da slovenski zgodovinarji predstavljajo danes, ne glede na različna mnenja tako v posameznih zgodovinskih vprašanjih kakor v nekaterih straneh zgodovinske metode, ki so nujna in ki napredek znanosti le pospešujejo, složen kolektiv vse od njega pa do najmlajših, kar je eden od bistvenih pogojev za uspešno nadaljevanje dela, ki ga je začel pred skoraj sto leti Franc Kos.

Ob tem pregledu dosedanjega znanstvenega dela našega profesorja, kakor ga gledamo njegovi učenci, prijatelji in sodelavci, želimo ob njegovi šestdesetletnici njemu in slovenski zgodovinski znanosti, da bi še mnogo let odkrival nove skrivnosti slovenske preteklosti, zlasti pa da bi v bližnji bodočnosti dal zaključna dela svojega dolgega preučevanja slovenske kolonizacijske zgodovine.

Za uredništvo:

Bogo Grafenauer

Bibliografski pregled dela Milka Kosa

- 1911: 1. Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630. Carniola, 2, 1911, 46 do 51, 260—286.
- 1913: 2. Slovenska osebna imena v »Liber confraternitatum Seccoviensis«. Časopis za zgodovino in narodopisje, 10, 1913, 8—25.
- 1916: 3. Opazke h kronološki vrsti tržaških škofov v srednjem veku. Carniola, 7, 1916, 161—177.
4. Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku. Vjesnik hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva, 18, 1916, 1—28.
- 1917: 5. Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs. Časopis za zgodovino in narodopisje, 13, 1917, 1—44.
6. Tolminska gastaldija leta 1377. Carniola, 8, 1917, 1—15, 147—162.
7. Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku. Vjesnik hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva, 19, 1917, 282—303.
- 1918: 8. O nameravani ustanovitvi škofije v Gornjem gradu leta 1237. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 1, 1918, 100—108.
- 1919: 9. La formation historique des limites linguistiques italo-slovenes. Lioubliana 1919, 8e. 10 str.
- 1920: 10. Srbski Brankovići in goriški grofje. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 2, 1920, 92—97.
11. Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem. (Ocena in dopolnilo dela: N. Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, IVème serie, Vème serie, 1915). Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 2, 1920, 117—120.
12. Slovenska historična bibliografija za leto 1919 in prvo polovico leta 1920. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 2, 1920, 309—314.
13. K. Kadlec, Moščenický statut, Rozpravy české akademie, třída 1, číslo 53, 1914. — Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 2, 1920, 134.
14. A. Gnirs, Das Görzer Statutbuch. Wien 1916. — Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 2, 1920, 134—135.